А.М. Чортенко
(Запорізький державний університет)

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.) В ІСТОРІОГРАФІЇ

Сьогодні, в умовах розвитку незалежної України, все більше уваги приділяється дослідженню і практичному використанню досвіду державотворення часів Української Держави П.Скоропадського. Серед інших питань, особливої уваги заслуговує вивчення проблем, пов'язаних із зовнішньополітичною діяльністю, та формуванням зовнішньополітичної служби зокрема.

Одразу слід визначити існування трьох напрямків української історіографії: закордонної (діаспорної), радянської і пострадянської.

Періоду 20-40-х рр. XX ст. притаманний поділ літератури на закордонну і радянську [1]. Такий стан проіснував аж до 90-х рр. XX ст. Так роботи української діаспори, як правило, порушували певні аспекти зовнішньої політики за доби Української держави у загальних працях з історії України [2] і базувалися у своїй більшості на спогадах очевидців тих подій, внаслідок чого роботи мають описовий характер.

На противагу описовому принципу в 20-30-ті рр. XX ст. з'явилась негативна оцінка зовнішньої політики Української Держави. Цієї точки зору дотримувалися М.Грушевський, І.Мазепа та ін., що пояснювалося їхнім неприйняттям принципів консерватизму, інституту гетьманства, і всіма з ними пов'язаними явищами.

Дещо більшого значення надає історіографії праця сучасника вище згаданих авторів – А.Марголіна "Україна і східна політика Антанти" (Берлін,1922). У цій праці привертає до себе увагу оригінальна форма викладення фактичного матеріалу та кількість поданих документів. Але це, власне, спогади, а не історичні дослідження, тому роботі притаманний суб'єктивізм [3].

Найбільшу увагу привертає грунтовне дослідження Д.Дорошенка [4], який приділив великого значення безпосередньо питанню формування зовнішньополітичної служби (ЗПС). Сучасний дослідник Я.Пеленський зараховує його працю до "фактографічно-позитивістського напрямку", і, вважає: "написану з протигетьманської перспективи, яку можна вважати своєрідною енциклопедією і водночас єдиним посібником з історії Другого Гетьманату". Визнаючи певний апологетичний підхід автора до оцінки дій гетьманського уряду необхідно зазначити, що він прагне до об'єктивного висвітлення подій 1918 р. [5].

Д.Дорошенко як учасник тих подій, дає не лише цінну інформацію про структуру ЗПС, основні посади, склади деяких посольств, а й звертає увагу на походження, соціальний статус, політичні погляди більшості урядовців. Проте, автор недостатньо висвітлює дипломатичну діяльність іноземних держав в Україні.

Окремі питання пов'язані з формуванням ЗПС України 1918 р. розглянуті представниками різних політичних течій та академічного світу зарубіжного українства. Орієнтиром для дослідника слугують спеціально призначені періоду Гетьманату праці Д.Дорошенка і М.Мельника [6], в яких висвітлено основні завдання ЗПС на початковому періоді розвитку та обгрунтовано їх відповідність до існуючих обставин.

Значною подією в історіографічному надбанні діаспори став вихід у світ у 1939 р. альманаху "Червона Калина", присвяченого темі "Україна на дипломатичному фронті". У статтях В.Галайчука, М.Данько, Ю.Налисника, П.Коваліва та ін. більшість поданої інформації не спирається на солідну джерельну базу. До того ж, автори належали до різних політичних угруповань еміграції, що спричинило перенесення в історіографію проблем ідейно-політичних суперечностей і не сприяло науковій об'єктивності [7].

У наступні роки з'явилися низка праць у яких було досліджено окремі лінії зовнішньополітичної діяльності уряду Української Держави та проаналізовано процеси становлення дипломатичної служби. Яскравим прикладом є роботи І.Каменецького, В.Косика [8], та ін. надруковані в "Українському історику", розробки О.Федишина та учня Фрітца Фішера (засновника німецької ревізіоністської школи) П.Боровецького. У праці останнього наводиться думка, що П.Скоропадський співпрацював з німцями, був прихильником німецької орієнтації, а це, в свою чергу, впливало на розвиток основних векторів зовнішньої політики [9]. Аналогічної думки додержувався Р.Млиновецький у рукопису "Нарис з історії українських визвольних змагань 1917 – 1922 рр. (1966). Останній приписав гетьману ще й загравання із Москвою: "Скоропадський був лише маріонеткою в рука двох сил, які грішали і керували" [10]. До вище згаданих робіт можемо додати дослідження М.Королишина, Т.Гунчака, К.Варварів та ін. [11]. Взагалі, для закордонної літератури 50-80-х рр. XX ст., за визначенням українського дослідника Д.Ведєнєєва, притаманна "розмитість відомостей" [12].

Закордонна історіографія розглядала формування ЗПС України 1918 р. як об'єкт гідний наукової уваги, а радянська взагалі ігнорувала факт існування у 1918 р. незалежної України.

Єдину інформацію яку можна почерпнути з цих робіт – це наявність у 1918 р. контактів України з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Англією та Францією. Сформувався навіть популярний міф, що П.Скоропадський і його уряд були беззастережними прихильниками любої іноземної сили, а його режим – це маріонеткове утворення німецького уряду. Саме такої думки притримується Є.Скляренко у своїй роботі "Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини" (К.,1960).

У другій половині 50-х рр. XX ст. в наслідок зміни ідеологічних орієнтирів, з'явились дослідження Громадянської війни в Україні та політики західних держав щодо неї. Серед них найбільший інтерес становлять роботи Р.Симоненка, присвячені політиці країн Антанти 1917-1921 рр.. Хоча ці роботи спираються на грунтовну джерельну базу: зарубіжні та вітчизняні архівні джерела, документи зовнішньої політики країн Антанти, але вони написані у той час, коли ідеологічні шори не давали можливості науковцям казати правду.

Проходить осторонь питань, які нас цікавлять І.Хміль у роботі "З прапором миру крізь полум'я війни (дипломатична діяльність УРСР,1917-1920 рр.)" (К.,1962), уникають їх і упорядники збірника документів "Українська РСР на міжнародній арені" під редакцією Корецького (К.,1966).

Особливістю радянської історіографії з проблеми формування ЗПС України у 1918 р. було те, що автори загальних праць (існування фундаментальних було виключено), які хронологічно і територіально охоплювали період існування Української Держави, концентрували увагу на вивезенні продовольства та сировини на основі Брест-Литовського договору та більш пізніших угод. У післявоєнний період радянські дослідники, хоча і не відокремлювали проблеми, але торкалися її окремих аспектів у зв'язку з дослідженням історії зовнішніх відносин України і Росії.

З кінця 80-х рр. – на початку 90-х рр. розпочався новий етап, який характеризується критичним осмисленням літературної спадщини попереднього періоду, виходом за регульовані Комуністичною партією рамки історичного дослідження. Зародки цього перелому можна віднести до середини 80-х рр. XX ст., коли з'явилися передумови: початок дискусії із Заходом стосовно суперечливих питань історії. На думку українського дослідника В.Савельєва існує дві обставини цієї дискусії: по-перше, в умовах утворення нового політичного мислення, розширення гуманітарних зв'язків все очивидніше стає шкідливість ізоляції для радянської історичної науки; по-друге, нова ситуація вимагала переходу від конфронтації до спільного пошуку історичної правди. Це потребувало відмови від риторики протистояння, оволодіння новими навичками наукової дискусії – аргументованої, принципової. Процес цей може розвиватися завдяки зусиллям двох сторін [13].

В умовах демократизації, плюралізму думок, націоналізації історії, на початку 90-х рр. XX ст. в історіографії поширилась думка, про "природну архаїчність" української нації, міф "бездержавності" українського народу.

Взагалі ж процес дослідження проблеми з кінця 80 – 90-х рр., на нашу думку, можна розділити умовно на три періоди: (1) кінець 80-х рр. – 1992 р. – "перехідний" – відбувалося осмислення проблем розвитку української історіографії, первісне накопичення документального матеріалу; (2) 1992 – 1996 рр. – "реабілітаційний", закінчення обробки основних масивів архівних документів, переосмислення ролі Української Держави 1918 р. та її ЗПС, поява перших наукових праць; (3) 1996 – 1999 рр. період детального відтворення повного спектру діяльності ЗПС та деяких її маловідомих сторін.

Тепер коротко розглянемо кожний з періодів.

Кінець 80-х рр. характеризується початком відкриття спецфондів українських державних архівів. Переважна більшість робіт цього періоду досить бідна не лише на аналітичний матеріал, а й необхідну джерельну базу. Як правило, науковці не відходили від звиклої для них радянської історичної парадигми. Дещо далі пішли у цьому напрямку В.Павленко і Ф.Проданюк. Останній здійснив спробу розглянути повну картину подій у статті "Дипломатія держави гетьмана П.Скоропадського", що більше схожа на короткий перелік основних проблемних питань. Найбільшим здобутком періоду є ювілейна збірка "Останній гетьман" (К.,1993), в якій було висловлено авторські бачення основних проблем історії Української Держави.

Починаючи з 1992 р. помітною рисою в історіографії став перегляд деяких тенденційних оцінок не лише процесу формування ЗПС, а й Гетьманату взагалі. Фахівці почали відмічати значні позитивні риси, пояснювати логічність тих чи інших дій. У 1994-95 рр. вийшли перші монографії та захищені дисертації, що базуються на нових архівних джерелах. Піднімаються на обговорення такі проблеми як роль персоналій, розвиток ЗПС України за кордоном, військової дипломатії. Серед авторів слід згадати Д.Ведєнєва, Т.Заруду, І.Покровського, Ю.Хорошилова, В.Піскуна, Г.Стрельського, В.Сідака, Ю.Філатова, І.Шевченка [14].

Розробки останнього періоду доповнюють та уточнюють конкретні проблеми висвітлені на попередньому етапі. До діючих авторів додаються О.Павлюк, Л.Гайдуков та інші [15].

Таким чином, проаналізувавши історіографію проблеми формування ЗПС Української Держави 1918 р. можемо зробити такі висновки: 1. В історичній літературі на сьогодні чітко прослідковується тенденція поділу на зарубіжну, радянську і сучасну. Кожна з них має свій дрібніший поділ, характерні риси, особливості, переваги і недоліки; 2. Як результат дослідження виявилося, що, не дивлячись на наявність такого великого масиву праць, проблема формування дипломатичної служби Гетьманату залишається мало дослідженою; 3. Є великою прикрістю, але залишається на сьогодні фактом, незначна увага дослідників щодо ролі особистості в історії. Як наслідок, історіографія обмежується кількома статтями про видатних діячів МЗС України 1918 р. Зовсім не використовується епістолярна спадщина, щоденники, закордонні архіви. Все обмежується безпосереднім переписуванням спогадів Д.Дорошенка, П.Скоропадського, М.Шаповала.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Веденєєв Д. Становлення зовнішньополітичної діяльності служби України (1917-1920 рр.): Автореферат дис. канд. істор. наук. – К.,1994.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К.,1992; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1992.
3. Шевченко І., Блюн О. Антанта проти українського сепаратизму // Політика і час. 1998. – № 7. – С.66.
4. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – Т.2. – Нью-Йорк,1954; Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави 1918 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978.; Дорошенко Д. Гетьманство 1918 г. на Украине / Голос минувшего на чужой стороне. – № 25. – 1927.
5. Пеленський Я. Соціально-культурний портрет П.Скоропадського до революції 1917 р. // Скоропадський П. Спомини. – Київ.-Філадельфія, 1995. – С.15.
6. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави 1918 р. // Хліборобська Україна. – 1920. – Зб.II-IV.; Мельник М. Закордонна політика гетьманського уряду в 1918 р. – Б.м., б.р.

7. Галайчук В. Організація дипломатичної української служби. – Червона Калина. – 1939. – С.35-39; Данько М. Українська пресова служба у Відні / Там само. – С.39-43; Ковалів П. Дипломатична діяльність за часів Української Держави / Там само. – С.199-236.; Налисник Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії / Там само. – С.164-169.
8. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Український історик. – 1968. – № 1-3. – С.5-19.; його ж. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Є.Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.851-882; Косик В. Політика Франції щодо України 1917-1918 рр. // Український історик. – 1979. – № 1-4. – С.41-55.
9. Федишин О. Німецька експансія на Схід та Українська революція [1917-1918]. – Нью-Брансвік, 1971; Боровський П. Німецька політика по відношенню до України в 1918 р. – Любек і Гамбург, 1970.
10. Млиновецький Р. Нарис з історії українських визвольних змагань 1917-1922 рр. – С.241
11. Королишин М. Україна й Болгарія 1918 р. й тепер // У 60-річча визволення гетьманства. – Торонто,1978;
12. Ведєнєєв Д. Вказ. праця. – С.10.
13. Савельєв В. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії // Голод 1932-33 рр. на Україні очима істориків, мовою документів. – К.,1992. – С.85-86.
14. Ведєнєєв Д. Зовнішньополітичні погляди та діяльність В.Липинського // В.Липинський: твори, архіви, студії – Київ–Філадельфія, 1994; Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави 1918 р.: Автореферат дис. канд. іст. наук. К.,1995; Покровський І., Хорошилов Ю. Місія приречена на невдачу: українсько-британські відносини за часів Скоропадського та Директорії // Політика і час. – 1995. – №5; Піскун В. Одне писали інше тримали на думці Мирні переговори України та РРФСР // Політика і час.–1994.–№2; Стрельський Г. О.Шульгін – учений і політик // Київська старовина. – 1994. – №3; Сідак В. Контррозвідка останнього гетьмана. – К.,1995; Філатов О. Українсько-російські мирні переговори 1918р.. –Полтава, 1995; Шевченко І. Біля витоків (становлення дипломатії доби УНР) // Політика і час. – 1995. – №9;
15. Павленко О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923рр.). – К.,1996; Гайдуков Л.,Ведєнєєв Д. Служба нового профілю... // Політика і час. – 1998. – №6; Лупандін О. Дм. Дорошенко – МЗС України 1918 р. // УІЖ. – 1998. – № 2.